

Det basale. Vi fortolker til stadighed verden, og der kan sagtens være tegn uden sprog. En strejftur gennem tegnbegrebets historie.

Tegn og ting

Af Jesper Hoffmeyer

Cand.scient., dr.phil.

Molekylærbiologisk Institut

Københavns Universitet

Der er næppe nogen menneskelig aktivitet, der går længere tilbage i tiden end kunsten at tyde tegn. Vi retter blikket mod himlen for at gætte os til, hvordan vejret nok vil blive, vi aflæser hinandens humør og sindstilstand ved at lægge mærke til kropsspændinger og hudfarve, vi undersøger dyresporet og gætter os til dyret. I hvert enkelt tilfælde sker der det samme: »noget« tages som tegn på »noget andet«. Men som altid, når man har med de mest almindelige ting at gøre, er det ikke så nemt at bestemme, hvad det egentlig er for en slags ting, vi taler om. Ligesom vi sjældent ænser den luft, vi ser verden gennem, bemærker vi lige så sjældent de tegn, vi tyder verden gennem. Hvad er et tegn?

Det var kirkefaderen Augustin, som første gang (omkring år 400) indførte ideen om tegn som en generel kategori. I den græske antik havde man skelnet mellem det naturlige tegn, *semeion* (dufte, lyde, dyrespor, uvejrsskyer, feber, hoste og så videre) og sprogtegnet, symbolet, der har sin oprindelse i det menneskelige samkvem. Augustin slog imidlertid disse to kategorier sammen, idet han definerede et tegn som »noget sanset, der henleder vores opmærksomhed på noget andet end sig selv«.

I Augustins kristne optik indgik tegnet som menneskets middel til at forstå den gudgivne verden. Gud talte både til vore hjerter og til vor fornuft gennem de »to store bøger«, Naturens store bog, skaberværket, og Guds store bog, altså de bibelske skrifter. Teorien om tegnet var nødvendig for at forklare, at Gud har skabt os ikke-guddommelige mennesker sådan, at vi kan nå til sand viden om såvel hans skaberværk som ham selv. Gud taler til os gennem tegn.

Augustins tegnbegreb har to vigtige egenskaber, som begge skulle lide skibbrud i den senere udvikling. For det første ser Augustin tegnet som en kilde til sand viden, idet Gud er garanti for realismen. For det andet ser Augustin tegnet som en relation: Tegnet forbinder den sansende med det sansede, og det er altså hverken det samme som det sansede eller som den sansende, men netop relationen mellem dem.

Som læseren formentlig vil vide at værdsætte, må vi her gøre en lang historie kort. Misèren var, at Middelalderens store autoritet på filosofiens område, Aristoteles, først for alvor blev oversat fra arabisk i 1200-tallet. Indtil da var kun en lille bid af hans værk kendt i Europa, nemlig det såkaldte *Organon*, hvori Aristoteles udvikler reglerne for den menneskelige tænkning, logikken. Naturligt nok er opmærksomheden i dette værk helliget sprogtegnene, der bærer den menneskelige kommunikation, mens Aristoteles syn på sprogets symboler som et led i naturens store sammenhæng er fraværende. Op gennem Middelalderens tænkning, skolastikken, blev tegnet derfor uden videre forstået i Organons begrænsede perspektiv, altså som identisk med de sproglige symboler. Borte er Augustins forståelse af tegnet som en relation mellem den sansende og det sansede, for sprogets tegn henviser jo blot til mentale tilstande hos mennesket.

Men et så begrænset tegnbegreb efterlader nødvendigvis et stort ubesvaret spørgsmål, for hvis de tegn, hvormed vi forstår naturen, alene er sprogtegn, altså begreber, hvordan kan vi så begrunde, at de er sande? Er vores erkendelse af naturen da andet end et produkt af vores egen fantasi?

Man kan vist roligt sige, at videnskabsfilosofien lige siden har haft dette spørgsmål som sit problem: Hvad har teorien om naturen med naturen at gøre? Hvordan kan vi kende »tingen-i-sig-selv« for nu at bruge det Kant'ske udtryk? Det kanoniserede svar er som bekendt, at det kan vi ikke. I stedet må naturvidenskaben nøjes med at beskæftige sig med data og med målinger, mens naturens egentlige indretning ses som et »filosofisk«, læs metafysisk, spørgsmål. Og derfor må vi idag på uddannelsesinstitutionerne døje med en relativisme, der opfatter viden som blot og bar social konstruktion.

Da tegnvidenskaben endelig dukker frem som en selvstændig videnskab i begyndelsen af 1900-tallet, baseret på den svejtsiske lingvist Ferdinand de Saussures arbejde, sker det netop i form af den såkaldte semiologi, der tager det menneskelige sprog som tegnets prototype.

Med et tegnbegreb, der alene omfattede sprogets tegnsystemer, har naturvidenskaben i moderne tid kunnet koncentrere sig om at beskrive naturen rent mekanisk, altså ud fra den præmis, at den ikke i sig selv rummede den mindste kim til tegn. Men en natur, der er berøvet tegn, er også en natur, der mangler det spil af betydninger, som gør menneskelivet så fascinerende.

Humanvidenskaberne kunne derfor omvendt – og af samme grund – med god ret erklære naturen for irrelevant for deres studiefelt. Allerede i slutningen af det 1800-tallet blev der imidlertid lagt et spor, som burde have ført os ud af denne mærkværdige humanisering af verden, der ser verden, som om den var modelleret over den menneskelige erkendelses egen indre logik. Det modsatgående spor finder vi hos en amerikansk naturvidenskabsmand og filosof ved navn Charles Sanders Peirce (udtales pørs), der levede nogenlunde samtidig med, at Saussure udviklede sin semiotiske realisme.

Ifølge Peirces opfattelse når omverdenens fænomener os gennem tegn, som betyder noget for os i den forstand, at vi ænser dem og lader dem påvirke os: røgen betyder fare, smilet betyder accept, rudekuverten betyder udgifter, etc. Intet af det, der foregår i vores erkendelse, er ifølge denne opfattelse selvberørende i sit repræsentative indhold, det repræsentative indhold er nemlig altid bestemt af relationen til andre betydende forhold.

Tænkning er ikke en jongleren med begreber, men en stillingtagen på basis af betydningernes spil i vores krop og hjerne. Vi forstår vores verden, fordi den uundgåeligt og betingelsesløst antager betydning for os. Vi er med andre ord ikke beskæftiget med at bearbejde interne modeller og repræsentationer af verden, men lever indhyldet i en verden som er meningsfuld. Og kun bagefter –

altså retrospektivt – kan vi i kraft af vores analytiske talent lære at afmystificere verdenen, at trænge bag dens umiddelbare betydningsindhold.

Peirces tegnbegreb gør det altså muligt i en og samme bevægelse at forbinde mennesket med naturen – idet tegnet nu ikke længere forstås i sin snævre sproglige udgave – og at genskabe tilliden til vores forståelse af verden som fundamentalt realistisk. Der er ikke nogen mystisk adskillelse mellem viden og verden, for viden er ikke hos Peirce af repræsentativ art, og borte er derfor det uløselige problem med forholdet mellem repræsentationen og det repræsenterede. Den omgivende verden når os direkte gennem de betydninger, den antager for os.

Derved ligner vi dyrene i vores måde at overleve på. Garantien for, at den mentale verden, vi på denne måde skaber for os selv, er realistisk, ligger i, at milliarder af års evolutionsprocesser har fintunet vore forfædres sanseapparater og fortolkende talenter. Misforståelser i dyrenes verden er dødelige, men vi mennesker er her endnu.